

rası 20 Eylül 1990 tarihinde bağımsızlığını ilân ettiyse de bağımsızlık isteği Gürcistan Sovyet hükümeti tarafından reddedildi.

1991'de Gürcistan, Sovyetler'in dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanıp tarihî milliyetçilik ihtilâflarını bilinçli şekilde tekrar ortaya çıkardı. Gürcistan'ın çeşitli şehirlerinde yaşayan Osetler bu durumdan etkilenerek baskı görmeleri üzerine Kuzey Osetya'ya sığındılar. 100.000'i bulan bu göç dalgası Kuzey Osetya'da ekonomik ve yerleşim sıkıntılarını da beraberinde getirdi. 1992'de Gürcistan hükümetiyle Kuzey Osetya Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşma gereği mülteciler sorununu çözmeye yönelik kararlar alındıysa da pratikte bir ilerleme sağlanamadı. 1994'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı buradaki problemleri çözmek için devreye girdi. Geri dönüşü sağlamak üzere ekonomik ve sosyal tedbirler uygulamaya konuldu. Buna rağmen 2004 yılında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komitesi'ne göre geri dönen aile sayısı sadece 513'tü (1734 kişi).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *HH*, nr. 339; BA, *İrade-Meclis-i Mahsus*, nr. 1264; W. E. D. Allen – P. Muratoff, *Kafkas Harakâti: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966, s. 12, 17, 18; A. Beningsen – C. Lemerrier-Quellejay, *Step'te Ezan Sesleri* (trc. Nezih Uzel), İstanbul 1981 s. 155; Mary L. Henze, *XIX. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkasya'da Din* (trc. Ahmet E. Uysal), Ankara 1984, s. 3; P. von zur Mühlen, *Gamalhaç ile Kızılyıldız Arasında* (trc. Eşref Bengi Özbilen), Ankara 1984, s. 191, 220; Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi: Gazavat Tarihi* (haz. Tarık Cemal Kutlu), İstanbul 1987, s. 66-72; R. Caratini, *Dictionnaire des nationalités et des minorités de l'ex-U.R.S.S.*, Paris 1992, s. 158-159; J. Minahan, *Nations Without States: A Historical Dictionary of Contemporary National Movements*, Westport 1996, s. 431-433; A. Grigoriantz, *Kafkasya Halkları* (trc. Doğan Yurdakul), İstanbul 1999, tür.yer.; M. Wagner, *Kafkas Rus Savaşı'nda Çerkesler-Çeçenler-Kazaklar ve Gürcüler* (trc. Sedat Özden), İstanbul 1999, s. 171-177; Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı: Kafkaslar*, İstanbul 2005, s. 23, 82, 84, 87, 111; Ramazan Karça, "Şimalî Kafkasya'da Tehcir ve Katliam", *Dergi*, II/5, München 1956, s. 38, 41, 45; B. Baytugan, "Kuzey Kafkasya", a.e., XVI/61 (1970), s. 4, 10, 12, 16; Gustav A. Ritter, "Yeryüzünün Halkları", *Kuzey Kafkasya*, VII/42, İstanbul 1977, s. 9-14; Behçet Alankuş, "Osetinler-Ironlar", a.e., X/59 (1980), s. 30-33; Hasan Kanbolat, "Kuzey Kafkasya'da Yer Adlarında Dönüşüm Süreci", *Kafkas Araştırmaları*, III, İstanbul 1997, s. 182, 187; J. Birch, "Ossetiyu-Land of Uncertain Frontiers and Manipulativu Elites", *CAS*, XVIII/4 (1999), s. 501-534; A. Zeki Velidi Togan, "Allân", *İA*, I, 376-378; Nancy E. Leeper, "Ossetians", *EI*² (İng.), VIII, 179-180; Fridrik Thordarson, "Digor", *Elr.*, VII, 402-404.

ABDULLAH SAYDAM

OSMAN

(عثمان)

Ebû Abdillâh (Ebû Amr) Zü'n-nüreyn Osmân b. Affân b. Ebi'l-Âs b. Ümeyme el-Kureşî el-Ümevî (ö. 35/656)

İlk müslümanlardan,
Hulefâ-yi Râşidîn'in üçüncüsü.

Fil Vak'ası'ndan altı yıl sonra Tâif'te doğdu. Kureyş'in en zengin tüccarlarından olan babası Affân Câhiliye devrinde öldü. Annesi Ervâ bint Küreyz, Resûlullah'ın halası Ümmü Hakîm Beyzâ bint Abdülmuttalib'in kızıdır. Mensup olduğu Emevî (Ümeyme) kabilesinin soyu Abdümenâf b. Kusay'da Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşir. Resûl-i Ekrem'den altı yaş küçüktür. Gençliğinde babasının yanında ticaretle uğraşan Osman, İslâm öncesinde Mekke'nin önemli tüccarları arasına girdi. İslâmî davetin ilk safhasında Hz. Ebû Bekir'in delâletleriyle Resûlullah'ın yanına giderek müslüman oldu ve ilk on müslüman arasında yer aldı. Eşraf-tan olması dolayısıyla İslâm'ı kabul edişi Kureyş içinde yankı yaptı. Amcası Hakem b. Ebû'l-Âs onu bağlayıp dininden dönene kadar bağlarını çözmeyeceğini söyleyince şiddetle karşı koydu. Kararlılığını görüp bağlarını çözmek zorunda kalan amcasından sonra annesi de çok uğraştı, ancak onu dininden döndüremedi. Osman kısa bir süre sonra Hz. Peygamber'in kızı Rukyye ile evlendi. İslâmiyet'in 5. yılında (615) hanımıyla birlikte ilk kafilde Habeşistan'a hicret etti. Habeşistan'da doğan ve hicretin 4. yılında (625) vefat eden oğlu Abdullah dolayısıyla kendisine Ebû Abdullah künyesi verildi. Bir yıl sonra Habeşistan'dan Mekke'ye döndü ve ardından Medine'ye hicret etti.

Hz. Peygamber tarafından Mekke döneminde Abdurrahman b. Avf ile kardeş yapılan Osman, Medine'de evinde misafir kaldığı ensardan Evs b. Sâbit ile kardeş ilân edildi. Resûl-i Ekrem, Medine'de muhacirlere ev yapmaları için yer tahsis ettiğinde ona Mescid-i Nebevî'nin kendisinin girip çıktığı kapısının karşısına düşen arsayı verdi. Bedir Savaşı'na giderken Osman'ı hasta olan kızının başında Medine'de bıraktı. Zafer müjdesinin Medine'ye ulaştığı gün Rukyye öldü. Hz. Peygamber, Bedir'e katılanlardan sayarak ganimetten hisse verdiği Hz. Osman'ı daha sonra diğer kızı Ümmü Külsüm ile evlendirdi. 9 (630) yılında onun da vefatı üzerine evlenecek başka kızı olsaydı onu da vereceğini söyledi.

Zâtürrikâ' ve Züemer gazvelerine çıkıldığında Medine'de Resûl-i Ekrem'e vekâlet eden Hz. Osman, Hudeybiye Antlaşması öncesinde onun elçisi olarak Mekke'ye gitti. Kureyş liderlerinin istediği takdirde Kâbe'yi ziyaret edebileceğini söylemeleri üzerine Hz. Peygamber'e izin verilmeyeceği üzere kendisinin de ziyaret etmeyeceğini bildirdi. Kâbe ziyaretine müsaade edilmesini sağlamak için görüşmelerini ısrarlı bir şekilde sürdürdü. Dönüşünün gecikmesi üzerine kendisini bekleyen müslümanlar arasında öldürüldüğü şâyiası yayılınca Resûl-i Ekrem'ın ashabından müşriklere karşı savaşa girmek şartıyla biat aldı. Biat sırasında, "Osman Allah ve resulünün emrini yerine getirmek için gitmiştir" diyip sağ elini sol elinin üzerine koyarak onun adına biat ettiğini gösterdi. Hz. Osman, Tebûk Seferi hazırlıkları sırasında ordunun teçhizi için başlatılan yardım kampanyasında en büyük yardımı yaptı. Bu sırada Hz. Peygamber'in, "Bugünden sonra yapacakları Osman'a zarar vermez" dediği rivayet edilmiştir (Tirmizî, "Menâkıb", 19; Ahmed b. Hanbel, I, 516). Resûl-i Ekrem'in vahiy kâtiplerinden olan Osman, Ebû Bekir zamanında onun kâtipliğini ve müşavirliğini yaptı. Onun Hz. Ömer'i halef tayin etmesi hususunda olumlu görüş belirtti. Hz. Ömer'in de danışmanları arasında yer aldı. Onun Suriye yolculuğuna çıkmasına ve Mısır fethine izin vermesine muhalefet ederken fethedilen arazilerin fâtilhler arasında taksim edilmeyip fey olarak sahiplerinin elinde bırakılması görüşünü destekledi.

Hz. Ömer, Mescid-i Nebevî'de ağır bir şekilde yaralanınca aşere-i mübeşşereden hayatta olan amcasının oğlu ve eniştesi Saîd b. Zeyd hariç altı kişiyi (Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm) üç gün içinde aralarından birini halife seçmek üzere görevlendirmişti. Hz. Ömer'in vefatından önce başlayan, ancak onun ikinci bir emriyle ölümünden sonraya ertelenen toplantı Talha b. Ubeydullah'ın Medine dışında bulunması sebebiyle beş kişiyle başladı. Müzakerelerin ilk safhasında Abdurrahman b. Avf, aralarından birinin halifelik hakkından feragat edip en çok istenen şahsı halife seçmek üzere hakemlik yapmasını önerdi. Diğer üyelerin kabul etmediği bu göreve kendisi talip oldu ve onların onaylamasıyla çalışmalarına başladı. Şûra üyelerinin her biriyle uzun görüşmeler yaptı. Ayrıca Medine'de bulunan muhacir ve ensarın ileri gelenleri, hac dönüşü oraya uğrayan valiler, kumandanlar

ve şehir dışından gelen kabile reisleriyle görüştü. Üç gün süren bu görüşmelerin ardından dördüncü gün sabah namazından sonra kararını açıklamak üzere halkı Mescid-i Nebevî'de topladı. Önce Hz. Ali'yi, ardından Hz. Osman'ı çağırıp ikisinden de Allah'ın kitabına ve resulünün sünnetine uyma, ayrıca ilk iki halifenin siyasetini takip etme hususunda teminat istedi. Hz. Ali'nin "gücümün ve bilgimin yettiği kadar" şeklindeki cevabına karşılık Hz. Osman'ın tereddütsüz cevabı üzerine Hz. Osman'ı halife ilân ettiğini açıklayıp ona biat etti. Daha sonra Hz. Ali ve mescidde bulunanlar da biat etti.

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde (644-656) İslâm orduları İran içlerine doğru ilerleyişini sürdürdü. Horasan'a etkili ve sürekli akınlar onun zamanında başladı ve bölgenin büyük kısmı fethedildi. Esterâbâd, Hemedan ve Kirman alınarak İran fethi önemli ölçüde tamamlandı. İran'a yapılan seferler Bahreyn üzerinden deniz yoluyla da sürdürüldü. İran'ın güneydoğusunda Belûcistan'ın sahil bölgesine kadar ulaşıldı. Merv şehrine kaçmak zorunda kalan Sâsânîler'in son hükümdarı III. Yazdicerd'in öldürüldüğü 31 (651) yılında bütün İran İslâm hâkimiyetine girmiş bulunuyordu. Bu yılın ortalarından sonra Ahnef b. Kays, Kirman üzerinden Horasan'a girerek Toharistan'a kadar uzanan toprakları ele geçirdi. Onu gönderen Basra Valisi Abdullah b. Âmir de Nişâbur'u aldı. Bugünkü Afganistan sınırları içinde kalan Belh, Herat, Bûşenc ve Tûs gibi şehirler kısa süre içinde zaptedildi. Makdisî'ye göre bölge halkı da hızlı bir şekilde İslâm'a girdi (*Ahşenü't-tekâsim*, s. 293). Diğer ta-

rafta İrmîniye, Gürcistan, Dağıstan ve Azerbaycan'ın fethi tamamlandı; Arrân bölgesi ve Tiflis fethedildi. Hz. Osman, Erdebil merkez olmak üzere Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerine birlikler yerleştirdi.

Öte yandan Kuzey Afrika fetihlerine devam edildi. 24 (645) yılında Vali Amr b. Âs'ın Medine'de bulunduğu bir sırada Bizanslılar'ın işgal ettiği İskenderiye onun tarafından geri alındı (25/646). Amr'ın yerine Mısır'a vali tayin edilen Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, Trablusgarp'tan İfrîkiye'ye (Tunus ve civarı) kadar ilerledi ve bölgenin önemli merkezlerinden Sübeytla civarında yapılan savaşta büyük bir zafer kazandı. Daha sonra fetihlerini Nil vadisi doğrultusunda güneye kaydıran Abdullah, Nûbe üzerine yürüdü ve bugün Sudan topraklarında bulunan Dongola'ya kadar ilerledi. Makarra (Makuria) Krallığı ile bir antlaşma imzalayıp bu devletin egemenliği altına aldı (Ramazan 31 / Nisan-Mayıs 652).

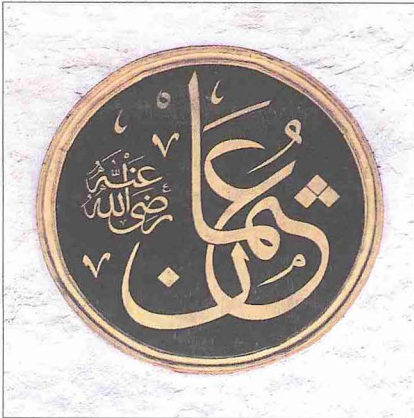
Suriye ve Mısır valilerinin sahil şehirlerindeki Bizans'tan kalma tersanelerden yararlanarak oluşturdukları deniz gücü sayesinde önemli deniz zaferleri kazanıldı. Kıbrıs'ın fethi hususunda Hz. Ömer'i ikna edemeyen Suriye Valisi Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Osman'dan aldığı izinle 28 (648-49) yılında Kıbrıs'a bir sefer düzenleyerek adayı barış yoluyla vergiye bağladı. Ertesi yıl Suriye sahillerine yakın Ervâd (Cyzikus) adası alındı. 32'de (652-53) Sicilya ve Rodos üzerine seferler düzenlendi. Aynı yıl içinde İskenderiye'ye saldıran Bizans donanması geri püskürtüldü. 33 (653-54) yılında Kıbrıs idarecilerinin vergiyi ödememeleri sebebiyle 500 gemilik donanmayla ikinci Kıbrıs seferi gerçekleştirildi ve savaş yoluyla fethedilen adaya 12.000 asker yerleştirildi. Yine bu yıllarda Hulefâ-yi Râşidîn döneminin en büyük deniz savaşı yapıldı. 200 gemilik İslâm donanması, İskenderiye açıklarında (bazı rivayetlere göre Antalya'nın Finike ilçesi açıklarında) II. Konstans kumandasındaki 500 parçalık Bizans donanmasına karşı "Zâtû's-savârî" adıyla bilinen büyük bir zafer kazanarak Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetine son verdi (31/652 veya 34/655).

Fetihler neticesinde gerçekleşen zenginleşmeyle birlikte toplumda lüks ve refahın arttığı Hz. Osman'ın halifelik dönemi, başarılı geçen sükûnet devri (644-649) ve halifenin öldürülmesiyle sonuçlanan İslâm tarihinin ilk büyük fitnesinin yaşandığı karışıklık dönemi (650-656) olarak iki safhaya ayrılır. İlk altı yıl içinde yönetimden bazı şikâyetler görülsede bunlar probleme dönüşmemiştir. Hz. Osman'ın bu yıl-

larda halk tarafından sertliğiyle bilinen Hz. Ömer'den daha çok sevildiği söylenmektedir. Fakat ikinci dönemin başlarından itibaren yönetimden ciddi şikâyetler başladı ve önceki olumsuzluklar da bunlara eklendi. Etkileri günümüze kadar gelen kanlı fitne hareketi bu şikâyetlerle başlayıp Hz. Osman'ın öldürülmesi ve ardından Cemel ve Siffin savaşlarıyla devam etmiştir. Kaynaklar, Hz. Osman'ı hedef alan ve iç savaşlar dönemini başlatan isyanı çok ayrıntılı biçimde, ancak birbiriyle çelişen ve neredeyse içinden çıkılmaz bir yığın rivayetle aktarmıştır. Müslümanların firkalara bölünmesinin temelini teşkil eden bu ilk fitne aynı zamanda İslâm tarihinin en ihtilâflı meselesi olma özelliğini taşımaktadır. Bu konudaki rivayetlerin büyük kısmı ilk İslâm tarihçilerinden Ebû Mihnef, Vâkıdî ve Seyf b. Ömer'e ulaşır. Şii olan Ebû Mihnef'in haberlerinde Osman açıkça suçlanmış, Talha isyancılar arasında gösterilmiş, Ali ise bazı icraatları dolayısıyla Osman'ı eleştirmekle birlikte ona yardım etmeye çalışan ve onu savunan bir durumda gösterilmiştir. Vâkıdî'nin rivayetlerinde de Hz. Osman'a çok ağır hakaretler yöneltilmiş ve ashabın büyükleri Osman'a karşı yürütülen hareketle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Belâzürî onun rivayetlerinin şiddetini daha da arttırmıştır. Bu iki rivayet zincirine karşılık Seyf b. Ömer'e dayanan rivayetlerin ortak özelliği fitne olayında Hz. Osman'ın ve diğer sahâbilerin suçsuz kabul edilmesidir. Fitneyi körükleyen gizli el müslümanları bölmeye çalışan İbn Sebe'dir. Seyf'in rivayetleri aynı zamanda olaya şahit olan ve güvenilir râviler yoluyla aktarılan en eski üç rivayetle büyük ölçüde uyum göstermektedir (Yûsuf el-İş, s. 34-35, 65).

Hz. Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan olayların seyri şöylece özetlenebilir: Halifeliğinin ilk yıllarından itibaren Hz. Osman'ın veya valilerinin bazı uygulamaları çeşitli grupların şikâyetlerine sebep olmuş, bu şikâyetler halifeliğinin ikinci yarısında daha da artmış ve bilhassa halifeliğinin son yıllarında, âni zenginleşmenin ardından yaşanan ekonomik krizden en fazla etkilenen garnizon şehirleri Kûfe, Basra ve Fustat'ta (Mısır) uygun bir ortam bulmuştur. Hz. Osman'ın ve valilerinin bazı icraatlarını propaganda amacıyla kullanan muhaliflerin tenkitlerinin başında Hz. Osman'ın önemli devlet görevlerine akrabalarını tayin etmesi geliyordu. Hz. Osman, muhtemelen idarede birlik ve beraberliği daha kolay sağlama arzusuyla (Seyyid Süleyman Nedvî, s. 57; *İA*, IX, 429) önemli valiliklere ve devlet kâtipliği görevine yakın

Celî sülûs hatla Osman yazılı levha (Süleymaniye Camii / İstanbul)

akrabalarını tayin etmişti. Muâviye b. Ebû Süfyan'ı Suriye genel valisi yapmış, Humus, Kinnesrîn ve Filistin vilâyetlerini de ona bağlayarak yetkilerini genişletmişti. Kûfe valiliğine önce anne bir kardeşi Velîd b. Ukbe b. Ebû Muayt'ı, ardından yine akrabalarından Saîd b. Âs'ı getirmişti. Mısır valiliğine Amr b. Âs'ın yerine sütkardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i, Basra valiliğine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin yerine dayısının oğlu Abdullah b. Âmir'i tayin etmişti. Amcasının oğlu Mervân b. Hakem'i de devlet kâtipliğine getirmişti. Bu tayinler neticesinde devletin bütün idarî kademeleri bazılarının liyakati tartışılan Ümeyyoğulları'nın eline geçmiş oluyordu. Hz. Ali ve diğer ileri gelen sahâbilerin de eleştirdiği bu uygulama, halifenin valilere karşı beklenen sertlikte davranmaması ve onlara önemli mal bağışlarında bulunması sebebiyle şikâyetleri daha da yoğunlaştırdı. Kureyş içinde Emevî-Hâşimî rekabetini gündeme getirirken Kureyş dışındaki kabile liderleri tarafından Kureyş'in tahakkümü olarak görüldü ve kabilecilik hareketini körüklemek için kullanıldı.

Hz. Osman yönetimine karşı ilk ciddi muhalefet Bekr, Rebîa, Ezd, Kinde, Temîm, Kudâa gibi fetihlerde büyük yararlılık gösteren güçlü kabile mensuplarının bir arada yaşadığı Kûfe'de ortaya çıktı. Valilerin bazı söz ve uygulamaları kabile liderlerinin iddiasını güçlendirdi. Vali Velîd b. Ukbe, 30 (650-51) yılında bir cinayetin fâillerine kısas uygulaması yüzünden katillerin yakınlarının düşmanlığına hedef oldu. Valiyi içki içmekle itham eden bu şahıslar tuttukları şahitlerle iddialarını halifenin huzurunda ispat ettiler ve ona had vurulup görevden alınmasını sağladılar. Yeni vali Saîd b. Âs da bir mecliste, "Sevâd-ı Irak Kureyş'in bahçesidir" sözüyle Hz. Osman'ın temsil ettiği Kureyş hâkimiyetini hedef alan kabilecilik hareketini körükledi. Meclistekilerden Eşter en-Nehaî, "Allah'ın bize kılıçlarımızla ihsan etmiş olduğu bu araziler nasıl Kureyş'in çiftliği oluyor?" diyerek bir tartışma başlattı. Tartışmalar devam etti ve olaylar büyüyünce elebaşları halkı isyana teşvik yüzünden Hz. Osman'ın emriyle islah için Dimaşk'a Muâviye'nin yanına gönderildi (33/653-54). Kabilecilik fitnesini sürdürmeye devam eden ve daha sonra Humus'a sürgün edilen bu kişiler halifeden izin alıp tekrar Kûfe'ye döndüler. Ancak halife aleyhindeki faaliyetlerini daha da hızlandırdılar. Bu hareket Irak'ın ikinci büyük merkezi Basra'da da yankı bulmuştu. Fitneden en az etkilenen merkezlerden olan Suriye'de ise ilk

müslümanlardan Ebû Zer, Muâviye'nin bazı harcamalarını ve müslümanların ihtiyaç fazlası mallarını Allah yolunda sarfetmeyip biriktirmelerini şiddetle eleştirmeyle zenginler aleyhine bir hareketin başlamasına yol açmıştı. Ebû Zer, Muâviye'nin şikâyeti üzerine Hz. Osman tarafından Medine'ye çağrıldı. Hilâfetin dünyevî bir iktidar haline gelmesinden endişe eden Ebû Zer tenkitlerini devam ettirince kendi isteğiyle Rebeze'ye gönderildi (Buhârî, "Zekât", 4; İbn Sa'd, IV, 227), onun zorla gönderildiği de söylenmektedir.

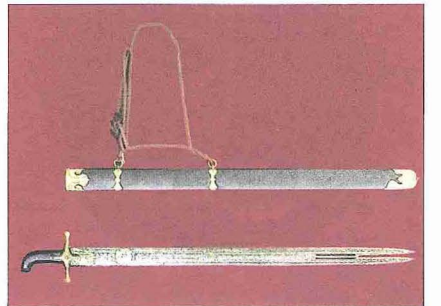
Fitnenin diğer önemli merkezi Mısır'da da Hz. Osman ve Vali Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'e karşı şiddetli bir muhalefet başlatılmıştı. Muhalefetin liderliğini, babasının vefatı üzerine Hz. Osman'ın himayesinde büyüyen ve istediği valilik görevine tayin edilmeyince Mısır'a giderek oraya yerleşen Muhammed b. Ebû Huzeyfe ile Hz. Ali'nin himayesinde büyüyen Muhammed b. Ebû Bekir yapıyordu. Valilikten azledildikten sonra Filistin'e çekilen Amr b. Âs'ın da Mısır'daki muhalefeti gizlice desteklediği rivayetleri vardır. Hz. Osman zamanında Hicaz'da ortaya çıkan Abdullah b. Sebe'nin Basra, Kûfe ve Suriye'de bir süre kaldıktan sonra Mısır'a gelmesiyle muhalefetin birinci merkezi Fustat oldu. Bu dönemden itibaren Abdullah b. Sebe tarafından organize edildiği anlaşılan Kûfe, Basra ve Mısır'daki muhalif gruplar, onun direktifiyle birbirlerine gönderdikleri mektuplarda Hz. Osman'ı ve valilerini ağır bir şekilde eleştiriyorlar, onların din kurallarını çiğneyip zulme başvurduklarını ileri sürerek halkı yönetime karşı isyana çağırıyorlardı. Halkın huzurunda okunan bu mektuplar Medine'ye de gönderiliyordu. Öte yandan Abdullah b. Sebe'nin, Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem'in vasîsi olduğu iddiasını ortaya atarak halifeliğin onun hakkı olduğunu, bu hakkı gasbeden Hz. Osman'ın yerine onun geçirilmesi gerektiğini ileri sürdüğü rivayet edilmektedir.

Muhaliflerin halkı tahrik için kullandıkları diğer şikâyet konuları şunlardı: Hz. Osman'ın önemli devlet görevlerine tayin ettiği yakınlarına devlet hazinesinden büyük miktarlarda bağışta bulunması, Kureyş ileri gelenlerinin Medine'den ayrılıp fethedilen bölgelerdeki şehirlere yerleşmelerine ve geride bıraktıkları arazilerin göç ettikleri yerlerdekiyle değiştirilmesine izin vermesi, oralarda çok miktarda mülk edinmelerine göz yumması, bazı sahâbilere fethedilen şehirlerde iktâlar vermesi, Kur'an-ı Kerim'i istinsah ettirdikten sonra diğer Kur'an nüshalarını yaktırma-

sı, Kureyş adına kabilecilik yapan bazı valilere ses çıkarmaması, Hz. Peygamber tarafından Tâif'e sürülen amcası Hakem b. Ebû'l-Âs'ın Medine'ye dönmesine izin vermesi, kendisini eleştiren Ebû Zer el-Gifârî, Abdullah b. Mes'ûd ve Ammâr b. Yâsir gibi sahâbileri çeşitli şekillerde cezalandırması, Medine civarındaki bazı arazileri beytülmâl develeri için koruluk haline getirmesi, hac için Mekke'de bulunduğu sırada farz namazları mukimler gibi kılması, Mescid-i Nebevî inşaatında önceden kullanılmayan bazı malzemeleri kullandırması, Resûl-i Ekrem'den intikal eden hilâfet mührünü Bi'rierîs'e düşürmesi. Ayrıca halife, ganimetlerin önemli bir kısmını yakınlarına tahsis etmek ve diğer akrabaların da bazılarını haksız yere mal ve toprak vermekle de itham ediliyordu.

Dedikodular artınca Hz. Osman müfettişler göndererek vilâyetlerdeki durumu öğrenmek istedi. Mısır'da muhalifler tarafından yanıltıldığı bildirilen Ammâr b. Yâsir hariç müfettişler olumlu haberlerle döndüler. Söylentilerin devam etmesi üzerine 33 (654) yılı hac dönüşünde valilerini Medine'ye çağırarak onlarla bir toplantı yaptı. Söylenenlerin bir tertip olduğunu, dolayısıyla endişe edilecek bir durum bulunmadığını söyleyen valilerinin çözüm tekliflerini aldıktan sonra (muhaliflerin cihadla meşgul edilmesi, elebaşlarının öldürülmesi, işin valilere bırakılması, mal karşılığında gönüllerinin alınması) fitnenin elebaşlarının askere alınmasını, Kûfe'deki bazı şahısların tahsisatlarının kesilmesini emretti. Ayrıca olaylara Allah'ın emirleri çerçevesinde çözüm arayacağını belirtti; valilerine de insanları fitneden uzak tutmaya çalışmalarını ve itidalli davranmalarını tavsiye etti. Fitne hareketinin tehlikeli bir hal aldığı gören Muâviye b. Ebû

Hz. Osman'a ait olduğu söylenen kılıç ve kını (TSM, Mukaddes Emanetler, Envanter nr. 21/136)

Süfyân'ın bu sırada Hz. Osman'ı fitne ateşi sönmeye kadar Suriye'ye götürmek istediği, Osman'ın bunu reddetmesi üzerine kendisini korumak için Suriye'den asker göndermeyi teklif ettiği, ancak halifenin Medineliler'i rahatsız etmemek için bunu da kabul etmediği bildirilmektedir.

İlk önemli baş kaldırısı valilerin yerlerine dönüşleri esnasında Küfe'de oldu. Sürgünden dönenlerden Eşter en-Nehaî ve arkadaşları, Cerea denilen yerde toplanıp Küfe'ye dönmekte olan Vali Saîd b. Âs'ın yolunu keserek şehre girmesini engellediler. Hz. Osman'dan onu görevden alıp yerine Basra'nın eski valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi tayin etmesini istediler. Hz. Osman olayları yatıştırmak için bu teklifi kabul etti. Ancak Küfe'nin merkezî yönetimin kontrolünden çıkmasına yol açan bu durum diğer merkezlerdeki muhaliflere de cesaret verdi. Müşterek hareket ettikleri bilinen ve Seyf b. Ömer rivayetine göre İbn Sebe tarafından yönlendirilen Mısır, Küfe ve Basra'daki gruplar, Hz. Osman'ı ve valilerini açıktan eleştirmeye başladılar. Bazı hatalarını abartmanın yanı sıra onlara haksız isnatlarda bulunmaktan çekinmediler. Ayrıca Hz. Ali, Zübeyr, Talha ve Hz. Âişe başta olmak üzere ashabın büyüklarının ağzından mektuplar yazarak onları da bu işin içinde göstermeye çalıştılar. Bütün şehirlere gönderilen ve halkı cihad için Medine'ye çağıran bu mektuplar büyük yankı uyandırdı. Mektuplar Medine'de de etkisini gösterdi ve Hz. Osman'a yönelik kişisel kırılganlıklar Medine'deki muhaliflerin sayısını arttırdı.

35 yılının Receb ayında (Ocak 656) Mısır'dan bir heyet validen şikâyet için Medine'ye geldi. Hz. Osman onları bizzat veya Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu kalabalık bir heyetle birlikte dinledi. Kendisine yöneltilen ithamlara cevap verdi, bu arada bazı icraatlarının hata olduğunu kabul etti. Ganimet mallarının taksimiyle ilgili isteklerini uygun görüp geri dönmelerini sağladı. Şevval ayında (Nisan) Mısır, Küfe ve Basra'dan sayıları 600-1000 arasında gösterilen üç grup, hacı kabileleri arasında bölgeye geldi. Mekke yerine Medine'ye yönelen bu gruplar şehir dışında üç ayrı mevkiye konakladı. Gönderdikleri iki temsilciyle Medine'de kendilerine karşı koyabilecek bir askerî birliğin bulunup bulunmadığını öğrenmek istediler. Bunlar Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Resûl-i Ekrem'in hanımlarıyla görüşerek valiler hakkındaki şikâyetlerini aktardılar ve onlardan kendilerini halifenin huzuruna çıkarmalarını istediler. Teklifleri reddedilince geri döndüler.

Ardından Mısırlılar'ın Hz. Ali'ye, Basralıların Talha'ya, Kûfeliler'in Zübeyr'e heyetler yollayıp halifelik teklifinde buldukları, ancak üçünün de bu teklifi şiddetle reddettiği bildirilmektedir. Bu sırada gelişmelerden endişe eden Hz. Ali oğlu Hasan'ı göndererek halifeyi haberdar etti. Aynı günlerde ashabın diğer büyüklere de oğullarını halifeyi korumak üzere yolladılar.

Hz. Osman'ı halifelikten indirmekte kararlı olan âsiler, onu savunmak için toplanan Medineliler'in dağılmasını sağlamak ve âni bir baskınla şehirde kontrolü ele geçirmek için bir plan yaptılar ve buldukları mevkileri terk ederek memleketlerine doğru yola çıktılar. Bazı rivayetlerde ise onların halife ile görüşerek Mısır valiliğine Muhammed b. Ebû Bekir'i tayin ettirdikten sonra Medine'den ayrıldıkları belirtilmektedir. Fakat üç grup halinde farklı istikametlere gittikleri halde şevval ayının son günlerinde (Nisan sonları) ansızın geri döndüler ve tekbirlerle Medine'ye girip Hz. Osman'ın evini kuşattılar. Dönüş sebebi olarak da Hz. Osman tarafından eski Mısır valisine yazılan ve liderlerinin ölümle cezalandırılmasını emreden bir mektubu ele geçirdiklerini söylediler. Hz. Osman'ın böyle bir mektup yazmadığını belirtmesine rağmen evinin etrafında mevzilendiler ve tarafsız kalan Medineliler'e dokunmayacaklarını ilân ettiler. Sözü edilen ve geriye dönüşlerini haklı göstermek için uydurdukları anlaşılabilir bu mektubun halifenin bilgisi dışında kâtipi Mervân tarafından yazıldığı rivayetleri de vardır. Hz. Osman bu durum karşısında gizlice haber göndererek valilerinden yardım istedi.

Halifenin öldürülebileceğini hiç düşünmeyen Medineliler'in çoğu muhasaranın ilk günlerinden itibaren evlerine kapanıp mecbur kalmadıkça dışarı çıkmadı. Şehirde sayıları oldukça artmış olan köleler ve işsiz güçsüz bedeviler de isyancılara katılmıştı. Âsiler, yirmi günle iki ay arasında bir süre devam ettiği söylenen muhasaranın son on gününe kadar Hz. Osman'ın mescide çıkıp imamlık yapmasına göz yumdular. Bu günlerde Hz. Osman kendisine yöneltilen bütün ithamlara cevap verdi ve birçok meselede onları ikna etmeyi başardı. Bu konuşmalarından birinde Hz. Ali'nin tavsiyesine uyup âsilerin şikâyet ettiği bazı uygulamalarının hata olduğunu kabul etti, bundan sonra Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun hareket edeceğine söz vererek sükûneti sağladı. Ancak buna karşı çıkan Mervân'ın onun izniyle yaptığı konuşma ortılığı yeniden karıştırdı. İsyancılar kuşatma-

nın son on gününde Hz. Osman'ın evinden çıkmasına izin vermediler. Ona halifelikliğini bırakmasını, aksi takdirde öldürüleceğini söylediler. Bu tarihten itibaren evine su gönderilmesini yasakladılar. Mervân'ın konuşmasına çok öfkelenip bir kenara çekilen Hz. Ali ve Ümmü Habîbe'nin su ulaştırma teşebbüslerini de sert bir şekilde engellediler. Âsilerin yalnız kendisini öldürmek istediklerini anlayan ve halifelikliğini bırakmayı da reddeden Hz. Osman o sırada evinde olup kendisini savunmak isteyenleri tehlikeye atmak istememiş, onlardan silâh kullanmamaları için kesin söz almıştı. İçeride 700 kişinin bulunduğu, izin verilmesi durumunda isyancılara üstünlük sağlayabilecekleri ihtimalinden bahsedilmektedir (İbn Sa'd, III, 71). Hz. Peygamber'in hadisi dolayısıyla bir musibetten sonra şehid edileceğini bilen Hz. Osman (Buhârî, "Feza'ilü aşhâbi'n-nebi", 5-7, "Edeb", 119; Tirmizî, "Menâkıb", 19), rüyasında Resûl-i Ekrem'in yarın birlikte iftar edeceklerini söylemesinin de etkisiyle (Ahmed b. Hanbel, I, 497) âsilere boyun eğmeyi reddedip ölümü beklemeyi tercih etti.

Âsiler, hac mevsiminin sona ermesi dolayısıyla Mekke'den çok sayıda insanın Medine'ye geleceğini düşünerek ve eyaletlerden gönderilen askerî birliklerin yaklaşmasının duyulması üzerine acele ettiler. Muhasaranın son gününde genç sahâbilerin savunduğu evin kapısını yaktılar. Akşam saatlerinde bitişikteki evden içeriye giren birkaç Mısırlı, Kur'an okumakta olan Hz. Osman'ı öldürdü (18 Zilhicce 35 / 17 Haziran 656). Meşhur rivayetlere göre Hz. Osman o sırada seksen iki yaşındaydı. Bu arada ona kalkan olmak isteyen hanımı Nâile bint Ferâfisa'nın parmakları da kesilmişti. Ardından evini ve beytülmâli yağmalayan âsiler Hz. Osman'ın defnedilmesini de engellediler. Bu sebeple halifenin cenazesi, hanımı Nâile'nin gayretleriyle ancak akşam-yatsı arasında çok az kişi tarafından gizlice kaldırılabilirdi. Hatta cenazenin üç gün sonra defnedilebildiği de rivayet edilmiştir. Cenazeye Hz. Osman'ın iki hanımının yanında üç-on yedi arasında erkeğin katıldığı ve onun Cennetü'l-bakî bitişliğindeki Haşşükevke denilen yere defnedildiği bildirilmektedir. Bu yer Muâviye zamanında mezarlığa dahil edilmiştir. Öte yandan Suriye'den gönderilen yardım birliklerinin Vâdilkurâ'ya, Küfe ve Basra'dan gönderilenlerin de Rebeze'ye geldiklerinde ölüm haberini duyup geriye döndükleri belirtilmektedir.

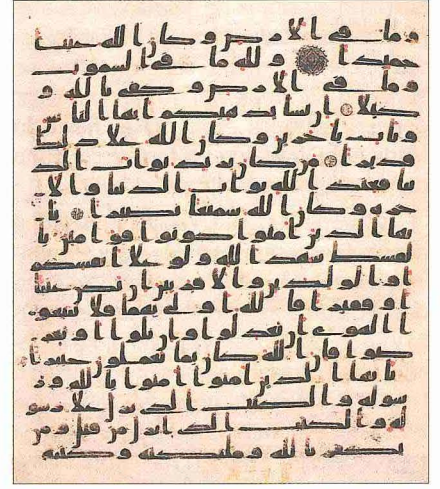
Hz. Osman'la valileri aleyhindeki şikâyet konuları bunların ancak isyanın zâhirî

sebepleri olduğu izlenimi vermektedir. Bu sebeple bazı tarihçiler isyanı daha ziyade siyasal, ekonomik ve sosyal değişikliklere bağlamıştır. Fetihlerin duraklamasıyla birlikte ganimet geliri azalınca garnizon şehirlilerinde yaşayan muharip sınıfın geçimi düzenli vergi gelirlerine bağlı hale gelmiş ve asker maaşlarının ödenmesinde sıkıntı başlamıştı. Birdenbire zenginleşmenin kaçınılmaz sonucu olan iktisadî buhran, yönetimi tasarruf yapmaya ve askerlerin maaşlarını azaltmaya mecbur etmişti (İA, IX, 429). Bu sırada fetih ordularında çoğunluğu, şehitlik veya gazilik yerine sadece ganimet için cephelere koşan askerler teşkil ediyordu. Bu sıkıntılar karşısında onlar önceki ganimetlerin nereye gittiğini, kendi hakları saydıkları fethedilmiş arazilerin durumunu sorgulamaya başladılar. Öte yandan valilerin yanı sıra ashâbın ileri gelenlerinden küçük bir grubun büyük servetler edinmesi kiskançlıklara yol açtı. Bu gelişmeler Câhiliye dönemi kabilecilik anlayışını yeniden ortaya çıkardı. İbn Haldûn, Bekr, Abdülkays, Rebîa, Ezd, Kinde, Temîm, Kudâa gibi fetihlerde büyük rol oynamış Arap kabilelerinin Câhiliye damarlarının kabardığını, yönetimi elinde tutan muhacirler, ensar ve diğer Hicaz halkına karşı bir hareket başlattıklarını söylemektedir (el-İber, II/2, s. 138). İsyanın Hz. Osman'ın devralıp değiştiremediği gelişmelerin bir sonucu olduğunu belirten Dûrî de isyanın birinci derecede kabilelerin Kureys'e isyanını sembolize ettiği görüşündedir (İlk Dönem İslâm Tarihi, s. 104). Kureys'i hilâfeti tekeline almakla suçlayan kabile reisleri, vergi gelirinin büyük kısmının hâlâ Medine'ye gönderilmesine karşı çıkarak müslümanların malı saydıkları fey gelirlerinin eyaletlerde dağıtılmasını istiyordu. Bu olumsuzluklar Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem'in vâsisi olduğu, onun hakkını gasbeden Hz. Osman'ın halifelikten uzaklaştırılıp hakkın sahibine verilmesi iddiasını kalkan edinen Abdullah b. Sebe ve Kureys yönetiminden kurtulmak isteyen

bazı kabile reislerinin fitne ateşini tutuşturmasıyla bir isyana dönüştü. Bazı tarihçiler, Abdullah b. Sebe gibi müslümanları birbirine düşürmek isteyen art niyetli şahıslar olmadan böyle bir hareket gerçekleşebileceğinin pek mümkün olmadığı sonucuna varmıştır (Yûsuf el-İş, s. 64).

Hz. Osman, Ümmü Külsûm'un 9 (630) yılında vefatından sonraki yıllarda altı evlilik daha yaptı. Hanımlarından üçü (Nâile bint Ferâfisa, Remle bint Şeybe, Ümmü'l-Benîn bint Uyeyne) şehid edildiği sırada hayatta bulunuyordu. Bu evliliklerinden dokuz oğlu, altı veya yedi kızı oldu. Hz. Osman'ın en meşhur vasfı engin bir hayâ duygusuna sahip olmasıydı. Resûl-i Ekrem onun hakkında, "Kendisinden meleklerin hayâ ettiği bir kimseden ben hayâ etmeyeyim mi?" (Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 26); "Her peygamberin cennette bir refikî vardır. Benim cennetteki refikim de Osman'dır" (Tirmizî, "Menâkıb", 19; İbn Mâce, "Muqaddime", 11) demıştır. Cennette müjdelenen on sahâbiden biri olan Hz. Osman, Tebük ordusunu donatmadaki öncülüğü ve Rûme Kuyusu dolayısıyla ayrıca cenneti hak etmiştir (Buhârî, "Fezâ'ilü aşhâbi'n-nebî", 7). Süyûtî onun fazileti hakkındaki kırk hadisi *Tuhtetül-'aclân fi fezâ'ili 'Osmân* adlı eserinde toplamıştır. İbn Habîb es-Sülemî *Menâkıbü 'Osmân b. 'Affân*, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel *Fezâ'ilü 'Osmân b. 'Affân*, Radiyyüddin Ahmed b. İsmâil et-Tâlekânî *Qurbetü'd-dâreyn fi menâkıbi Zinnûreyn* adıyla birer eser yazmışlardır. Ayrıca *Mahtelü 'Osmân* isimle çeşitli eserler kaleme alınmıştır (bazıları için bk. *DA*, XXVII, 455). Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Mervezî'nin *Müsnedü 'Osmân b. 'Affân* adlı bir eserinden bahsedilmektedir (Süyûtî, *Tenvirü'l-havâlik*, I, 85). Hadis kaynaklarında Osman'ın büyük bir musibetle karşılaştıktan sonra şehid edileceğine ve bunu kendisinin de bildiğine dair rivayetler aktarılmıştır (Buhârî, "Fezâ'ilü aşhâbi'n-nebî", 5-7, "Edeb", 119; İbn Mâce, "Muqaddime", 11; Tirmizî, "Menâkıb", 19).

Geceleri ibadetle, gündüzleri oruçla geçiren Hz. Osman nazik ve mahcup bir tabiata sahip olmanın yanı sıra son derece cömertti. Medine'ye hicretten sonra içme suyu sıkıntısı yaşadığı bir sırada 35.000 dirheme satın aldığı Rûme Kuyusu'nu vakfetmesi, Tebük Seferi hazırlıklarında en büyük yardımı yapması, Hz. Ebû Bekir zamanındaki bir kıtlık sırasında 1000 deve yükü buğday, kuru üzüm ve zeytinyağı ile dönen kervan malının tamamını muhtaç durumdaki müslümanlara dağıtması, Tal-

Hz. Osman'a nisbet edilen mushaftan bir sayfa (TSMK, Hırcak-ı Saadet, nr. 194)

ha b. Ubeydullah'ta olan 50.000 dirhem alacağını bağışlaması onun cömertlik ve hayır duygusunu açıkça göstermektedir. Civardaki yerleri satın alıp Mescid-i Harâm'ı genişleten ve Harem'in sınır taşlarını yenileyen Hz. Osman, Mescid-i Nebevî'yi yeniden inşa ettirirken kendi malından 10.000 dirhem harcamıştı. Akralarına da kendi malından büyük miktarlarda yardım yaptığı bilinmektedir.

Hz. Osman ilmi bakımdan da temayüz etmişti, hatta hac menâsiki konusunda en bilgili sahâbi olduğu söylenmiştir (Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 149). Kur'an'ı ezberleyen ve Hz. Peygamber'in sağlığında fetva veren birkaç sahâbi arasında yer alır (M. Abdülhay el-Kettânî, I, 184-185, 196). Kıraat farklarının sebep olduğu tartışmaları önlemek için Hz. Ebû Bekir zamanında mushaf halinde toplanan Kur'an-ı Kerim'i beş veya yedi nüsha olarak çoğaltıp Mekke, Basra, Kûfe, Şam, Yemen ve Bahreyn'e birer nüsha gönderdi, "imam mushaf" denilen nüshayı da Medine'de bıraktı. Hadisleri tam olarak rivayet eder, bu hususta çok titiz davranırdı. Onun hakkında bir kişi, "Ashap arasında hadisleri Hz. Osman'dan daha tam ve güzel şekilde rivayet eden birini görmedim. ancak o hadis rivayetinden çekinen bir zattı" demıştır (İbn Sa'd, III, 57). Resûl-i Ekrem'den 146 hadis rivayet etmiştir (Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 149). Hz. Osman, Resûlullah'ın iki kızıyla evlenmiş olduğu için "zü'n-nûreyn" (iki nur sahibi) lakabıyla meşhur olmuştur. Ayrıca "esnâf-ı mühr-künan"ın piri sayılır.

Hz. Osman'ın Cennetü'l-baki'deki kabri

maktadır. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki kılıçlardan beşi ona nisbet edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 336-338; Buhârî, "Şalât", 62, "Zekât", 4, "Veşâyâ", 33, 198, "Fezâ'ilü aşhâbi'n-nebi", 5-7, "Menâkıbü'l-enşâr", 46, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 2-3, "Edeb", 119, "Fitne", 17, "Ahkâm", 43; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 26-29; İbn Mâce, "Mu'kaddime", 11; Tirmizî, "Menâkıb", 19, 33; Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel* (nşr. Ahmed Râtib Armûş), Beyrut 1406/1986, s. 33-87; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 53-84; IV, 227; Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 156-180; Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü's-şahâbe* (nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas), Mekke 1403/1983, I, 497, 503-527; İbn Şebbe, *Târîhu Medineti'l-münevvere*, III, 952-1147; IV, 1148-1315; Belâzürî, *Ensâb* (Zekkâr), VI, 99-254; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 162-177; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 227-426; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 293; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 69-85; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsîm* (nşr. Muhibbuddin el-Hatîb), Beyrut 1407, s. 68-146; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XXXIX; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 79-200; a.mlf., *Üsdü'l-gâbe*, III, 480-492; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1385/1965, II, 129-161; III, 11-69; Muhibbuddin et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nağire fi menâkıbi'l-aşere*, Beyrut 1405/1984, III, 5-103; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986, IV, 322-342; VI, 239-299; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XIX, 402-513; Muhammed b. Yahyâ b. Ebû Bekir el-Endelüsî, *et-Temhîd ve'l-beyân fi maktelî's-şehîd 'Osman b. 'Affân* (nşr. Hilmi Ferhât Ahmed), Kahire 1423/2002; Zehabî, *Târîhu'l-İslâm: 'Ahdü'l-hulefâ'i'r-râşidîn*, s. 303-482; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 144-222; İbn Haldûn, *el-İber*, II/2, s. 138; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 462-463; Süyûtî, *Tenvürü'l-hauâlik*, Kahire 1969, I, 85; a.mlf., *Târîhu'l-hulefâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 147-166; a.mlf., *Tuĥfetü'l-aclân fi fezâ'ilü 'Osman* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1411/1991; Abdülmelik b. Hüseyin el-Âsimî, *Semtü'n-nücümü'l-avâlî fi enbâ'i'l-evâlî ve'l-tevâlî* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1998, II, 514-551; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Erbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ'*, İstanbul 1978, I, 425-494; Mahmûd el-Gazzâvî, *Maktelü 'Osman b. 'Affân*, Kahire 1936; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ: 'Osman*, Kahire 1959-61; J. Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş* (trc. Fikret İşıtan), İstanbul 1960, s. 102-121; Abbas Mahmûd el-Akkâd, *Zü'n-Nüreyn 'Osman b. 'Affân*, Kahire, ts. (Nehdatü Mısır); M. Hüseyin Heykel, *'Osman b. 'Affân*, Kahire 1968; Nebîh Âkıl, *Târîhu 'aşri'r-Resul ve'l-hulefâ'i'r-râşidîn*, Dimaşk 1400-1401/1980-81, s. 269-293; Fethî Seyyid er-Reşîdî, *'Osman b. Affân ve siyâsetü-hü fi'l-hükûm*, Kahire 1981; Mahmûd Şelebî, *Hayâtü 'Osman*, Beyrut 1981; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 11-14, 91-92, ayrıca bk. İndeks; Muhammed Rızâ, *Zü'n-Nüreyn 'Osman b. 'Affân*, Beyrut 1402/1982; M. Ravvâs Kal'acî, *Meusû'atü fîhî 'Osman b. 'Affân*, Mekke 1404/1983; M. Sâdik Arcûn, *el-Halîfetü'l-müfterâ 'aleyh 'Osman b. 'Affân*, Cidde 1983; E. Rabbath, *La conquête arabe sous les quatre premiers califes (11/632-40/661)*, Beyrouth 1985, II, 491-698; Hasan İbrâhîm, *İslâm Tarihi*, II, 26-37; Raif G. Khoury, *'Abd Allâh ibn Lahî'a* (97-

174/715-790): *Juge et grand maître de l'école égyptienne*, Wiesbaden 1986, s. 181-199, 211-217, 244, 280-282; Kutb İbrâhîm Muhammed, *es-Siyâsetü'l-mâliyye li- 'Osman b. 'Affân*, Kahire 1986; Azîz Seyyid Câsim, *et-Takî 'Osman b. 'Affân*, Bağdad 1988; Yûsuf el-İş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, Dimaşk 1988, s. 32-100; Abdülkâdir Selmân el-Muâzîdî – M. Câsim Hammâdî el-Meşhedânî, *'Osman b. 'Affân Zü'n-nüreyn*, Bağdad 1989; Nâsir b. Ali Âiz Hasan eş-Şeyh, *'Akîdetü Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a fi's-şahâbeti'l-kirâm*, Riyad 1990, II, 647-671; Nâdiye Hüsni Sakr, *es-Sebe'iyye: Aĥtarü'l-harekâti'l-heddâme fi şadri'l-İslâm*, Kahire 1411/1991, s. 1-32; Abdülâzîz ed-Dürî, *İlk Dönem İslâm Tarihi* (trc. Hayrettin Yücesoy), İstanbul 1991, s. 92-104; Muhammed b. Muhammed el-Avâcî, *Hilâfetü 'Osman b. 'Affân*, Medine 1992; Hişâm Cuayt, *el-Fitne* (trc. Halîl Ahmed Halîl), Beyrut 1993, s. 55-121; Muhammed Erhazûn, *Tahkîku mevâkıfi's-şahâbe fi'l-fitne*, Riyad 1415/1994, I, 227-253, 284-487; II, 5-55; Murat Akarsu, *Hilâfetine Kadar Hz. Osman* (yüksek lisans tezi, 1994), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *H. Osman'ın Hilafeti* (doktora tezi, 2001), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mahmûd Şâkir, *el-Emîn Zü'n-nüreyn*, Beyrut 1997; Ahmed el-Harûf, *Şehidü'd-dâr 'Osman b. 'Affân*, Amman 1997; M. Âbid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl* (trc. Vecdi Akytüz), İstanbul 1997, s. 283-388, 420-451; Ali Rıza Ayar, *H. Osman ve H. Ali Dönemlerinde Devlet-Halk Münasebetleri* (doktora tezi, 1997), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Adnân M. Milhim, *el-Mü'errîhüne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, Beyrut 1998, s. 11-175; Me'mûn Garîb, *Hilâfetü 'Osman b. 'Affân*, Kahire 1998; Muhammed b. Abdullah el-Gabbân, *Fitnetü maktelî 'Osman b. 'Affân*, Riyad 1419/1999, I-II; Adem Apak, *İslâm Siyaseti Geleneginde Amr b. el-Âs*, Ankara 2001, s. 113-132; a.mlf., *H. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul 2003; Hasan Keskin, *H. Osman'ın Devlet Politikası ve Valileri* (yüksek lisans tezi, 2001), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Abdülhay el-Kettânî, *H. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibü'l-İdâriyye* (trc. Ahmet Özel), İstanbul 2003, I, 184-185, 196; Seyyid Süleyman Nedvî, *Hazretî Osman* (trc. Emine Yarımbaş – M. Sait Konar), İstanbul 2005; M. Hinds, "The Murder of the Caliph 'Uthmân", *JMES*, III (1972), s. 450-469; Sabri Hizmetli, "Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *AÜİFD*, XXVII (1985), s. 149-177; G. Levi Della Vida, "Osman", *IA*, IX, 427-431; a.mlf. – [R. G. Khoury], "'Uthmân b. 'Affân", *EI²* (İng.), X, 946-949; Ethem Ruhi Fiğlalı, "'Abdullah b. Sebe", *DIA*, I, 133-134; a.mlf., "Ali", a.e., II, 371-374; Şeyma Güngör, "Maktel", a.e., XXVII, 455.

İSMAİL YİĞİT

OSMAN I

(عثمان)

(ö. 724/1324)

Osmanlı Devleti'nin
ve hânedanlığının kurucusu
(1302-1324).

İlk Osmanlı kaynaklarına göre Anadolu'ya gelen bir Türkmen boyuna mensup olup Söğüt uç (uc) bölgesine yerleşen Ertuğrul Gazi'nin oğludur. İbn Battûta adını

Osmanlı şeklinde de verir. Ailenin menşei ve seçeresi kaynaklarda farklı şekillerde kayıtlıdır. Osman'ın babası Ertuğrul'a bağlı aşiretin Sultanöyüğü (Sultanönü) -Eskişehir bölgesinde sınır (uç) hattının en ileri kesiminde Söğüt'e nasıl ve ne zaman geldiği hakkındaki rivayet belirsizdir ve yanlış hâtıralar içerir. XV. yüzyıl Osmanlı kaynaklarından Neşri'deki bir kayıttan Ertuğrul'un, aşiretiyle Sürmeli Çukur'a (Aras vadisi) kadar Anadolu ve Azerbaycan'da dolaştıktan sonra gelip Engüri'ye (Ankara) yakın Karacadağ'a indiği anlatılır (bugün Ankara'nın güneyindeki Karacadağ eteğinde tipik bir Türkmen köyü olan Yaraşlı vardır; buranın eski adı Gülşehri'dir; bu dağ üzerinde Karacadağ yaylasında Antikaç'a ait önemli şehir arkeolojik araştırmalara konu olmuştur). Ertuğrul'un (o zaman "henüz nev-civan", doksan üç yaşında öldü; Neşri, I, 64, 78) Selçuklu Sultanı Alâeddin'e bir savaşında yardımcı olduğu rivayeti (Âşıkpaşazâde, s. 92-93; Neşri, I, 62) aslında tarihî bir gerçeğin belirsiz bir hâtırasını yansıtır. Nitekim İznik Laskaris hükümdarlarından III. İoannes Vatatzes döneminde (1222-1254) uç Türklerle bilhassa 1225-1231 yılları arasında savaş alevlenmiş, I. Alâeddin Keykubad Bitinya (Bithynia) uç bölgesine gelerek mücadeleye katılmıştır. Bizans kaynakları ve Suriyeli İbn Nazîf kroniği Alâeddin'in seferleri hakkında kesin deliller sağlamaktadır. İbn Nazîf, Sultan Alâeddin'in Vatatzes'e karşı savaşta bazı kaleleri fethettiğini zikreder. Osmanlı rivayetinde (Neşri, I, 64) Sultan Alâeddin'in Karacahisar'ı fethi hakkındaki bilgi bu çerçevede tarihî bir gerçeklik kazanır. İbn Nazîf'e göre Bizans-Selçuklu mücadelesi Alâeddin'in "büyük kaleleri" fethi üzerine 1227'de başlamış, fakat Vatatzes Selçuk ordusunu bozmuş, savaş kesin bir sonuca ulaşmadan 1229'da devam etmiş, Celâleddin Hârizmşah'ın Selçuklu doğu topraklarını tehdit etmesi (Yasıçimen savaşı, 1230) ve ertesi yıl bir Moğol ordusunun Sivas'a kadar gelmesi üzerine Alâeddin Keykubad barış yapmıştır (1231). Alâeddin'in 622'ye (1225) doğru Ankara uç bölgesine geldiği hakkında kanıtlar mevcuttur. Ona ait Akköprü kitabesi 619 (1222) tarihini taşır ve Ankara Kalesi'nde Alâeddin'e nisbet edilen bir cami vardır. Alâeddin ayrıca Konya'dan Ankara'ya gelişinde Şereflikoçhisar'da ve Beypazarı'nda camiler yaptırmıştır (622/1225). Ertuğrul'un Sultan Alâeddin ile bu bölgeye geldiği rivayeti Yazıcızâde'nin eserinde yer alır.

Ertuğrul'un Alâeddin Keykubad'a bir savaşta yardımcı olduğu, sultan tarafından